

174142

HZ. MUHAMMED
VE
EVRENSEL MESAJI
SEMPOZYUMU
20-22 NİSAN 2007

Yayına Hazırlayan
Doç. Dr. Mahfuz Söylemez

Türkiye Elyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	174142
Tas. No:	297.92 HAZ.M

İslâmî İlimler Dergisi Yayınları: 2

İslâmî İlimler Dergisi Yayınları
Dizgi Kapak: İslâmî İlimler Dergisi
Baskı, kapak baskı, cilt: Özkan Matbaacılık
Birinci Basım: Aralık 2007

ISBN: 978-975-98073-3-7

İslâmî İlimler Dergisi Yayınları
Yeniyol Mahallesi 1.Gazi Sok. No:9/2 ÇORUM
Web: islamilimlerdergisi.com
Tif: 0 364 224 81 18
e-posta: islami_ilimlerdergisi@yahoo.com

Her yazının dil ve bilimsel sorumluluğu yazarına aittir.

KIYASIN HZ. MUHAMMED'İN HADİSLERİNE UYGULANMASI ÜZERİNE BİR DENEME

İbrahim ÇAPAK¹

Giriş

Hemen şunu belirtmemiz gerekir ki bizi bu konuyu incelemeye iten en önemli etken, Gazâlî'nin (1058-1111) mantığı özellikle de kıyas konusunu Kur'an kaynaklı görmesi ve bu anlayışını desteklemek için kıyasın her şekli ile ilgili Kur'an'dan örnekler vermesidir. Gazâlî'nin kıyas şekillerine Kur'an'dan örnekler vermesi gibi², hadislerden de birçok örnek verilebilir kanaatindeyiz. Bilindiği gibi mantığın ilkeleri gibi kıyasın şekilleri de evrenseldir. Her ne kadar kıyas şekilleri özellikle de yüklemli kıyaslar, Aristoteles ve şartlı kıyaslar Stoacı filozoflar tarafından ilk defa sistemli bir şekilde ortaya konmuşsa da onlardan önce de bu kıyas şekilleri kullanılmış, günümüzde kullanılmakta ve gelecekte de kullanılacaktır. Hz. Peygamberin mesajının ve kıyas şekillerinin evrenselliği göz önüne alındığında evrensel bir mesajın evrensel kurallara uygulanması, Hz. Peygamberin mesajının hem evrenselliğini teyit edecek hem de daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kıyasın Kur'an ayetlerine uygulanması ile ilgili biraz önce de ifade ettiğimiz gibi bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunların en önemlisi de Gazâlî'nin *Kıstasul-Mustakim* adlı eseridir. Ancak kıyasın Hz. Peygamberin hadislerine uygulanması ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlayamadık. Bu nedenle Hz. Peygamberin hadisleri ile ilgili böyle bir çalışmanın yapılmasının faydalı olacağı inancındayız. Ayrıca, bilindiği gibi mantık özellikle de felsefe Grek mahsulü ya da duhuli ilim olduğu gerekçesi ile birçok Müslüman âlim tarafından hoş karşılanmamıştır. Biz, Gazâlî'nin "Mantık bilmeyenin ilmine güvenilmez" ifadesini önemseyerek mantığın her ilim için gerekli olduğunu ve Hz. Peygamberin hadislerinin anlaşılmasında yararlı olacağını düşünüyoruz. Tebliğimizde Gazâlî'nin kıyas şekilleri ve Kur'an ilişkisi ile ilgili bazı görüşlerine atıfta bulunduktan sonra yüklemli kıyaslar, şartlı kıyaslar ve zincirleme kıyaslar üzerinde kısaca durarak, bu kıyaslara Hz. Peygamberin hadislerinden örnekler vereceğiz.

Burhan olarak da isimlendirdiği kıyasın Kur'an kaynaklı olduğunu ifade eden Gazâlî, kıyas şekillerini Kur'an'dan öğrendiğini şu sözlerle dile getirmektedir: "Ben bu ölçüleri Kur'an'dan öğrendim. Sonra onlarla bütün ilâhi bilgileri

1 Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Mantık Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, capakibrahim@hotmail.com

2 Bkz. Çapak, İbrahim, "Gazâlî'ye Göre Kıyas Şekilleri ve Kıyas'ın Kur'an'a Uygulanması" *İslam Felsefesinin Sorunları*, Ankara 2003, s. 238 vd.

hatta kıyamet günü diriliş ahvalini, kabir azabını, ehli fücurun maruz kalacağı azabı, taat ehlinin göreceği mükâfatı o ölçülerle ölçtüm. Bunların hepsini Kur'an'a ve hadislere uygun buldum ve kesin olarak inandım ki Muhammed (a.s) sadıktır ve Kur'an haktır."³ Görüldüğü gibi Gazâlî kıyas şekillerini Kur'an'dan öğrendiğini ve kıyas şekillerinin hem Kur'an'a hem de hadislere uygun olduğunu gördüğünü ifade etmektedir. Gazâlî, Kur'an ölçülerinin isimlendirmelerini ilk defa kendisinin yaptığını, bu ölçüleri de Kur'an'dan çıkardığını, kendisinden önce bu ölçüleri Kur'an'dan herhangi bir kimsenin çıkarıp çıkarmadığını bilmediğini, fakat ölçülerin esasını ilk çıkaranın kendisi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre müteahhirin âlimlerinden bazıları da bu ölçüleri çıkarmışlardır. Fakat onların kullandığı isimlerle kendisinin kullandığı isimler birbirlerinden farklıdır. Yine Hz. İsa ve Hz. Muhammed'den önce yaşamış bazı bilginler de bu ölçüleri kullanmışlardır. Bu bilginler ise söz konusu ölçüleri Hz. İbrahim ve Hz. Musa (a.s)'ın suhurlarından öğrenmişlerdir.⁴

Gazâlî'ye göre doğru ile yanlış ortaya çıkaran ölçülerin en doğrusu ve en adil olan "kıstasu'l-müstakim" Allah'ın Kur'an'da zikrettiği ve Cebrail aracılığıyla peygamberlerine öğrettiği beş ölçüdür.⁵ Yani kıstasu'l-müstakim, yüklemli kıyasın üç şekli, bitişik şartlı ve ayrık şartlı kıyaslardır. Bu ölçüleri "mevazin'ül akliyat" olarak da isimlendiren⁶ Gazâlî, bunların Allah tarafından konduğunu, Cebrail (a.s) tarafından öğretildiğini, Hz. İbrahim, Hz. Muhammed ve diğer peygamberler tarafından da uygulandığını ifade etmektedir.⁷ O, bu ölçülerin nerelerde kullanılabileceğini ise şu ifadelerle dile getirmektedir: "Ben bu ölçülerle sadece dini bilgileri değil, riyazî (matematik/aritmetik), hendedî (geometri), tabiî, fikhî, kelamî... hasılı vaz'i olmayan her hakiki ilmi ölçerim. Bu ölçülerle o ilimlerin hak olanlarını batıl olanlarından ayırt ederim. Bu ölçüler kıstas-ı müstakim'dir; Kur'an'ın refikidir."⁸

3 Gazâlî, *Kıstasu'l-Mustakim*, Mısır 1900, s. 82-83.

4 *Age.*, s. 59.

5 Gazâlî, *Kıstasu'l Mustakim*, s. 20. Gazâlî'nin *Kıstasu'l Mustakim* adlı eserinde, Kur'an ölçüleri olarak da isimlendirdiği (Bkz. *Kıstasu'l-Mustakim* s. 26) ve *Mi'yarü'l İlm* adlı eserinde de kıyas çeşitleri ve şekilleri (Bkz. *Mi'yarü'l-İlm*, s. 131, 134) dediği bu ölçüler şunlardır:

1. Mizan-ı Teadül (Yüklemli/İktirani Kıyas): Buna Adalet-Müsavat Ölçüsü de denir. Gazâlî, mizan-ı teadülü klasik mantıktaki yüklemli kıyasın karşılığı, mizan-ı teadülün üç şeklini de yüklemli kıyasın üç şeklinin karşılığı olarak ele almaktadır. Şöyle ki, mizan-ı teadülün üç şekli olan;

a- Mizan-ı Ekber; yüklemli kıyasın birinci şeklinin.

b- Mizan-ı Evsat; yüklemli kıyasın ikinci şeklinin.

c- Mizan-ı Asgar; yüklemli kıyasın üçüncü şeklinin karşılığıdır.

2. Mizan-ı Telazüm: Bu isimlendirme klasik mantıkta bitişik şartlı kıyasa karşılık gelmektedir. Bu kıyas şeklinin öncüllerinden biri bitişik şartlı diğeri ise yüklemli önermeden oluşur.

3. Mizan-ı Teanüd: Gazâlî, bu ifadeyi ayrık şartlı kıyaslar için kullanmaktadır. Bu kıyas, büyük öncülü ayrık şartlı önermeden oluşan kıyasır. (*Kıstasu'l-Mustakim*, s. 26; Refik Acem, *el-Mantık İnde'l Gazâlî*, Beyrut 1989, s. 159-160.)

6 Gazâlî, *Esasu'l-Kıyas*, (nşr. Fahd Muhammed es Sudhan), Riyad 1993, s. 26.

7 Gazâlî, *Kıstasu'l-Mustakim*, s. 26.

8 *Age.*, s. 105.

Kıyas

Kıyas, mantığın en önemli konusudur. Çünkü mantık konuları arasında yer alan kavram, tanım ve önerme konuları kıyasa hazırlık konumundadır. Kıyas, “önermelerden meydana getirilmiş ve bunların kabulü ile zorunlu olarak diğer bir önermeyi sonuç veren sözdür.”⁹ Kıyas, öncül adı verilen birden çok önermeyle, sonuç adı verilen bir önerme arasında mantıkça geçerli bir ilişki kurmaktır. Bir başka ifade ile kıyas, verilmiş önermelere dayanarak zihnin onlardan, zorunlu olarak, bir sonuç çıkarma işlemidir.¹⁰ Geçerli bir kıyasın kurulabilmesi için doğrulaması ve yanlışlaması yapılabilen en az iki öncülün bulunması gerekir. Bir öncülün oluşabilmesi için de en az iki “bilgiye” ihtiyaç vardır, bu bilgilerden biri “konu”, diğeri ise “yüklem” olur. Böylece kıyas, iki öncülden ve her öncül de biri diğerine nisbet edilebilen iki bilgiden oluşmaktadır.¹¹ Kıyas temelde yüklemli (iktiranlı) ve şartlı olmak üzere ikiye ayrılır.

1. Yüklemli Kıyas

Yüklemli kıyas, sonucu öncüllerde açık bir şekilde ifade edilmeyen kıyas-
tır.¹² İki öncülün birleştirilmesine “iktiran”, iki öncülün birleştirilmesi biçimi-
ne yani orta terimin öncüllerdeki yerine göre oluşan duruma “şekil” denir. İki
öncülün birleştirilmesi üç şekilde gerçekleşir: Orta terim, iki öncülden birinde
yüklem diğerinde konu ise, birinci şekil, orta terim, her iki öncülde de yüklem
ise, ikinci şekil; orta terim, her iki öncülde de konu ise üçüncü şekil meydana
gelir.¹³ Birinci şekil, en açık şekil olduğu için ikinci ve üçüncü şekiller birinci
şekle irca edilerek/indirgenerek açık hale getirilir.¹⁴ Kıyasın her üç şeklinde
de; iki olumsuz, iki tikel öncülden oluşan kıyaslar sonuç vermez.¹⁵ Bir kıyasın
gerçekleşebilmesi için orta terimin her iki öncülde de bulunması zorunludur,
eğer iki öncül arasında ortak terim olmazsa kıyas gerçekleşmez.

a. Kıyasın Birinci Şekli

Kıyasın birinci şeklinde, orta terim büyük önermede konu, küçük öner-
mede yüklem olmalıdır. Küçük öncülün olumlu, büyük öncülün tümel olması
gerekir. Ayrıca bu şekilde, kıyasın öncüllerinden hiçbiri tikel olumsuz olma-
malıdır.¹⁶ Kıyasın bu şekli diğer şekillerden daha üstün kabul edilir. Çünkü

- 9 Gazâlî, *Mihakkû'n-Nazar*, (tahk. Refik Acem), Beyrut 1994, s. 69, 90; *Mî'yarü'l-İlm*, (nşr. Süleyman Dünya), Kahire 1961, s. 131; *Mekâsıdül-Felâsife*, (tahk. S. Dünya), Mısır 1961, s. 67; el-Katibi, Necmeddin, *Risale'tül-Şemsîyye, Islamic Philosophy* içinde, Frankfurt 2000, c. 89, s. 265.
- 10 el-Muzaffer, Muhammed Rıza, *Mantık*, Lübnan 1980, s. 203; Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara 2004, s. 138; Taylan, Necip, *Mantık Tarihiçesi Problemleri*, İstanbul 1996, s. 122.
- 11 Gazâlî, *el-Mustasfa*, Mısır, h. 1322, s. 29; *Mihakkû'n-Nazar*, s. 70; *Mî'yarü'l-İlm*, s. 70.
- 12 Yaren, Tahir, *Kıyasların Yapısı*, Ankara 2003, s. 19.
- 13 Gazâlî, *Mekâsıdül-Felâsife*, s. 68-69; *Mî'yarü'l-İlm*, s. 134; *el-Mustasfa*, s. 39; *Mihakkû'n-Nazar*, s. 92. Bkz. İbn Sina, *Necat*, (tahk. el-Kurdi Muhyiddin Sabri) Mısır, h.1331, s. 49.
- 14 Gazâlî, *el-Mustasfa*, s. 39; *Mihakkû'n-Nazar*, s. 92.
- 15 Gazâlî, *Mekâsıdül-Felâsife*, s. 69.
- 16 Gazâlî, *Mî'yarü'l-İlm*, s. 147; *Mihakkû'n-Nazar*, s. 93; *el-Mustasfa*, s. 40. Daha geniş bilgi için bk. Çapak, İbrahim, *Gazâlî'nin Mantık Anlayışı*, Ankara 2005, s. 153 vd.

bu şekil apaçık olup ek bilgiye ihtiyaç duymaz ve başka şekillere irca edilmeden anlaşılır. Ayrıca bu şekil tümel olumlu, tümel olumsuz, tikel olumlu, tikel olumsuz olmak üzere dört ayrı şekilde de sonuç verir.¹⁷

Gazâlî'ye göre bu şekil, Hz. İbrahim'in ölçüsüdür ve Hz İbrahim bu ölçüyü Nemrut'a karşı kullanmıştır. Ona göre biz bu şekli Kur'an vasıtasıyla ondan öğreniyoruz.¹⁸ Gazâlî, bu ölçünün sadece Nemrut'un ilâhlığını reddetmek için değil, bütün konularda kullanılabileceğini ifade ederek şöyle demektedir: "Bir terazi ile altını tartabilen birisi, aynı terazi ile gümüşü ve diğer eşyaları da tartabilir. Çünkü altın, altın olduğu için değil, bir miktar ifade ettiği için tartılabilir. Gümüş ve diğer şeyler de birer miktar ifade etmektedir. O halde bunlar da aynı terazi ile tartılabilir."¹⁹

Kıyasın bu şekline, Hz. Peygamberin şu hadislerini örnek verebiliriz:

1. "Her iyi olan şey sadakadır. Kardeşini güler yüzle karşılaman ve kendi kovandan kardeşinin kovasına boşaltman iyi olan şeylerdir."²⁰ Bu hadis, kıyasın birinci şeklinin formuna şu şekilde sokulabilir.

Her iyi ola şey sadakadır. (büyük önerme)

Kardeşini güler yüz ile karşılaman iyi olan şeydir. (küçük önerme)

O halde kardeşini güler yüzle karşılaman sadakadır. (sonuç)

Bu kıyasta "iyi olan şey" orta terim, "sadağa" büyük terim, "güler yüzle karşılama" ise küçük terimdir. "Her iyi olan şey sadakadır" önermesi büyük önerme, "Kardeşini güler yüz ile karşılaman iyi olan şeydir" önermesi ise küçük önermedir. İlk iki öncülü kabul eden kişi sonucu da kabul etmek zorundadır.

Kıyasın birinci şekline vereceğimiz ikinci hadis şöyledir:

2. "Kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan bir kimse, cehenneme giremez." Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan da cennet'e giremez."²¹ Bu hadisi olumlu anlamda şu şekilde kıyas formuna sokabiliriz:

Kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan herkes, cennete girer.(büyük önerme)

Ebu Talip'in kalbinde hardal tanesi kadar iman vardı. (küçük önerme)

O halde Hz. Ömer cennete girer. (sonuç)

Bu hadisten kıyasın birinci şeklinin olumsuzunu şöyle kurulabilir:

Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse cennete giremez. (büyük önerme)

Ebu Cehil'in kibirli olduğu bilinmektedir.(küçük önerme)

O halde Ebu Cehil cennete giremez. (sonuç)

17 Gazâlî, *Mekâsıd'ul-Felâsife*, 70; Refik Acem, *et-Mantık İnde'l Gazali*, Beyrut 1989.s. 120; İbn Hazm, *et-Talrib li'l Hadd'ül-Mantık ve'l Madhal İleyhi*, (tahk. İhsan Abbas), Beyrut, TrHz. s. 116-117. Bkz. Öner, Necati, *Klasik Mantık*, s. 118-119; Yaren, Tahir, *age.*, Ankara 2003, s 26-27.

18 Bkz. 2 Bakara, 258.

19 Gazâlî, *Kıstası'l-Mustakim*, s. 32.

20 *Seçme Hadisler* (tashiğ Abdil Aktaş) Diyanet İşleri Baş. Yay., Ankara 2000, s. 44.

21 *Age.*, s. 81.

Kıyasın bu şekline örnek olarak vereceğimiz üçüncü hadis şöyledir:

3. "Dünyada ikiyüzlü olanlar, kıyamet gününde, ateşten iki yüzü olduğu halde haşr olunacaktır."²² Bu hadis de kıyas formuna şu şekilde sokulabilir:

Dünyada ikiyüzlü olan herkes, kıyamet gününde, ateşten ikiyüzlü olduğu halde haşr olunacaktır.

Münafıklar ikiyüzlüdür.

O halde münafıklar ateşten ikiyüzlü olarak haşr olunacaklardır.

Görüldüğü gibi Hz. Peygamberin hadislerinden verdiğimiz her üç örnek de birinci şekil kıyas kurallarına uymaktadır.

b. Kıyasın İkinci Şekli

Yüklemli kıyasın ikinci şeklinde orta terim her iki öncülde de yüklem olmalıdır. Nitelikleri bakımından öncüllerin birbirlerinden farklı olması, yani öncülün bir tanesinin olumlu, diğeri olumsuz olması gerekir.²³ Nitelik bakımından öncüller birbirlerinden farklı oldukları için sonuç daima olumsuz olmalıdır.²⁴ Kıyasın birinci şeklinde olduğu gibi büyük öncülün tümel olması gerekir.²⁵

Gazâlî'ye göre, kıyasın bu şeklinin kullanıldığı pek çok ilmi konu vardır. Allah'ı bilmenin yollarından birisi de, Onun şanına layık olmayan niteliklerden münezzehe olduğunu bilmektir. Allah'ı, şanına layık olmayan şeylerden tenzih etmenin bütün yolları kıyasın bu şeklinden geçer. Nitelik İbrahim (a.s), şanına layık olmayan niteliklerden Allah'ı tenzih hususunda bu ölçüyü kullanmıştır. Aynı zamanda onunla ölçmeyi bize de öğretmiştir.²⁶

Kıyasın ikinci şekline şu hadisleri örnek verebiliriz:

1. "(Dünyaca) kendinizden aşağı olanlara bakınız. Sizden üstün olanlara bakmayınız. Elinizde olan nimeti hor görmemenize en yararlısı budur."²⁷ Bu hadis kıyas formuna şu şekilde sokulabilir:

Elinizdeki nimeti hor görmemeniz için dünyaca sizden aşağı olanlara bakınız.

Ahmet kendinden aşağı olanlara bakmamaktadır.

O halde Ahmet elindeki nimeti hor görmektedir.

Hz. Peygamber'in zikredilen hadisinden kurduğumuz bu kıyasta, ilk öncül büyük önerme; ikinci öncül küçük önermedir; "aşağı olanlara bakmak" orta

22 Age., s. 102.

23 Gazâlî, *Mi'yarü'l-İlm.* s. 141, 148; *Mekâsıdu'l-Felâsife*, s. 77; Refik Acem, *el-Mantık İnde'l Gazâlî*, s. 121; Öner, Necati, *Klasik Mantık*, s.119-120.

24 Gazâlî, *Mihalcü'n-Nazar*, s. 93; *Mi'yarü'l-İlm.* s. 138,148; *el-Mustasfa*, s. 40; *Mekâsıdu'l-Felâsife*, s. 70.

25 Gazâlî, *Mi'yarü'l-İlm.* s. 141; *Mekâsıdu'l-Felâsife*, s. 77; Acem, Refik, *age.*, s. 121.

26 Gazâlî, *Kıyasu'l-Mustakim*, s. 44.

27 Riyazü's-Salihin, (çev. Kıvamüddin Bulsan, Hasan Hüsnü Erdem), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 1990, C.I. s. 504.

terim, "Ahmet" küçük terim, "elde olanı hor görmek" ise büyük terimdir. Kıyasın bu şekline verebileceğimiz diğer hadis de şöyledir:

2. "Bir Allah'tan başka ibadete layık hiçbir İlâh yoktur, mülk O'nundur. Hamd O'na mahsustur, her şeye kudreti yeter".²⁸ Bu hadisten ikinci şekilden şu kıyasları oluşturabiliriz.

Allah'tan başka ibadete layık hiçbir İlâh yoktur,
O, her şeye kudreti yeten ilahdır.
O halde her şeye kudreti yeten Allah'tan başka ibadete layık olan yoktur.

Allah'ın her şeye kudreti yeter.
Nemrut'un hiç bir şeye kudreti yetmez
O halde Nemrut Allah değildir.

Hz. Peygamberin hadisinden hareketle kıyasın ikinci şeklinde oluşturduğumuz ikinci kıyasta, sadece Allah'ın ibadete layık olduğu, ikinci kıyasta da ilahlığını ilan eden Nemrut'un ilah olmadığı sonucuna varılmaktadır.

c. Kıyasın Üçüncü Şekli

Bu şekilde, orta terim, her iki öncülde de konu olmalıdır. Küçük öncül olumlu veya onun hükmünde olmalıdır. Sonuç daima tikelidir.²⁹ Öncüllerden birinin tümel olması gerekir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi bir kıyasta iki tikel öncülden sonuç çıkmaz.³⁰ Gazâli, Allah'ın bu şekli Kur'an yoluyla Hz. Muhammed'e öğrettiğini ifade etmektedir. Ona göre yüklemli kıyasın bu şeklinin kullanıldığı yerler de çoktur. Mesela, bir peygamber veya veliyi öldürmek için arayan bir zalime, yerlerini bilen birisinin onların nerede olduklarını bilmediğini söylemesi yalandır. Fakat onun burada yalan söylemesi kötü ve çirkin değildir. Çünkü kötü ve çirkin olan peygamber veya velimin yerini söyleyip onların öldürülmesine sebep olan doğru sözdür. Buradan hareketle Gazâli şöyle bir kıyas kurmaktadır:

O kimsenin, peygamberi veya veliyi gördüğü halde zalimin sorusuna "görmedim" diye cevap vermesi yalandır. (birinci öncül).
Fakat bu söz yalan olmakla beraber kötü ve çirkin değildir. (ikinci öncül).
O halde bazı yalanlar, kötü ve çirkin değildir. (sonuç)³¹

Kısaca ifade etmek gerekirse, orta terim "yüklemden" ve sonuç hususunda "konudan" daha özel olduğu sürece bundan sadece tikel sonuç çıkar. Zaten kıyasın üçüncü şeklinin anlamı da budur. Bu şekle şu hadisleri örnek verebiliriz:

28 Age., C.III. s. 26.

29 Gazâli, *Mihakkü'n-Nazar*, s. 94; *Mekâsıdu'l-Felâsife*, s. 80. Ayrıca bkz. *M'yaru'l-İlm*, s. 141-142, 146,148; Öner, N., *age.*, s. 121.

30 Gazâli, *Mekâsıdu'l-Felâsife*, s. 80; *M'yaru'l-İlm*, s. 146.

31 Age., s. 47-48.

1. "Hiddet şeytandandır, şeytan da ateşten yaratılmıştır. Ateş ise ancak su ile söndürülür. Binaenaleyh, biriniz hiddetlendiğinde abdest alsın."³² Bu hadisten kıyasın üçüncü şeklinden şöyle bir kıyas kurulabilir.

Her türlü hiddet şeytandandır.

Her türlü hiddet kötüdür.

O halde bazı kötülükler şeytandandır.

Bu kıyasta ilk öncül büyük önerme; ikinci öncül küçük önermedir. "Her türlü hiddet" ifadesi orta terim, "kötü" ifadesi küçük terim, "şeytan" ifadesi ise büyük terimdir. Kıyasın bu şekline şu hadis de örnek verilebilir.

2. "Kibirli ve kendinde var olmayan şeylerle övünen kimse cennete giremez".³³

Hiçbir kibirli ve kendinde var olmayan şeylerle övünen kimse cennete giremez.

Her kibirli ve kendinde olmayan şeylerle övünen kendini üstün gören kimsedir.

O halde bazı kendisini üstün gören kimseler cennete giremez.

Kıyasın bu şekline verdiğimiz her iki örneğin öncülleri tùmeldir. İkinci öncülleri tikel olarak döndürülür. Dolayısıyla sonuç tikel olur. Her iki kıyasın sonucunun tikel olması hükmün geride kalan diğerleri için geçerli olmadığını göstermez. Yani "Bazı kendisini üstün gören kimseler cennete giremez" ifadesinden hareketle diğer bazı kendilerini üstün gören kimseler cennete girebilir sonucu çıkmaz.

2. Şartlı Kıyaslar

Şartlı kıyaslar, yüklemli kıyaslarda olduğu gibi iki öncülden meydana gelirler. Şartlı kıyaslar bitişik şartlı ve ayrık şartlı olmak üzere ikiye ayrılır.

a. Bitişik Şartlı Kıyaslar

Bitişik şartlı kıyaslar iki öncülden meydana gelir. Birinci öncül iki önermeden oluşurken, ikinci öncül birinci öncüldeki iki önermeden birinin olumlu veya olumsuz halidir. Böylece birinci öncüldeki iki önermeden biri veya çelişği (nakız) sonuç olarak ortaya çıkar.³⁴ Yani bitişik şartlı kıyasların ilk öncülü bitişik şartlı önermeden oluşur. Bitişik şartlı önermede bir hüküm diğer hükme bir şart ile bağlı olur. Buna göre bir hükmün doğruluğu da yanlışlığı da diğer hükme bağlıdır. Bu kıyas şeklinde, öncülleri birbirine bağlayan şart "eğer... ise" ifadesidir. Bitişik şartlı kıyaslarda, dört mod bulunur. Bunların ikisi sonuç verirken, ikisi de sonuç vermez. Yani mukaddemi onaylama ve taliyi onaylamama sonuç verirken, mukaddemi onaylamama ve

32 *Seçme Hadisler* (tashih Abdil Aktaş) Diyanet İşleri Baş. Yay., Ankara 2000, s. 66.

33 *Age.*, s. 86.

34 *Gazâli, Mi'yarü'l-İlm*, s. 151; *el-Mustasfa*, s. 40; *Mihalckü'n-Nazar*, s. 95; Fârâbi, *Kıyasu'l Sağır*, (nşr. Mübahat Türker-Küyel) *Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri* içinde, Ankara 1990, s. 66. Bkz. İbn Hazm, *et-Takrîb*, s. 125; Yaren, Tahir, *İbn Sina Mantığına Giriş*, Ankara 2003, s. 94, *Kıyasların Yapısı*, s. 47.

taliyi onaylama sonuç vermez. Bitişik şartlı kıyasa aşağıdaki hadisleri örnek verebiliriz.

1. "Yemen ahalisinden bir adam, yurdunu bırakarak Hz. Peygambere geldi. Hz. Peygamber "Yemen'de kimsen var mı?" diye sordu. (Adam:) "Annem, babam var" dedi. (Hz. Peygamber:) "Sana müsaade ettiler mi?" buyurdu. (Adam:) "Hayır" dedi. (Hz. Peygamber:) "Öyle ise onlara dön de onlardan müsaade iste, müsaade ederlerse savaş, etmezlerse onlara hizmet et!" buyurdu."³⁵

Bu hadisten hareketle kuracağımız kıyasın sonuç veren modları şunlardır:

Eğer annen ve baban sana izin verirlerse savaşa gidebilirsin.

Annen baban sana izin verdiler.

O halde savaşa gidebilirsin. (geçerli/mukaddemi onaylama)

Eğer annen ve baban sana izin verirlerse savaşa gidebilirsin.

Savaşa gidemezsin.

O halde annen baban sana izin vermediler. (geçerli/taliyi onaylamama)

Sonuç vermeyen modlar ise şunlardır:

Eğer annen ve baban sana izin verirlerse savaşa gidebilirsin

Annen baban sana izin vermediler.

O halde savaşa gidemezsin. (geçersiz/mukaddemi onaylamama)

Eğer annen ve baban sana izin verirlerse savaşa gidebilirsin.

Savaşa gidebilirsin.

O halde annen ve baban sana izin verdiler. (geçersiz/taliyi onaylama)

Hz. Peygamberin zikredilen hadisinden hareketle kurduğumuz bu kıyasa bakıldığında taliyi onaylamama ve mukaddemi onaylama şeklinde gerçekleşen kıyasın geçerli olduğu, taliyi onaylama ve mukaddemi onaylamama şeklinde gerçekleşen kıyasın ise geçersiz olduğu görülür. Bitişik şartlı kıyasa şu hadisi de örnek verebiliriz:

2. "Anne, babanıza iyilik edin ve ihsanda bulunun ki, çocuklarınız da size itaat etsin ve saygı göstereyim. İffetli ve nâmuslu olun ki, kadınlarınız da iffetli ve nâmuslu olsunlar".³⁶ Bu hadis, şu şekilde bitişik şartlı kıyas formuna sokulabilir.

Anne babanıza iyilik ederseniz çocuklarınız size karşı itaatli olur.

Anne ve babanıza iyilik yaptınız.

O halde çocuklarınız size karşı itaatli olur. (geçerli/mukaddemi onaylama)

Anne babanıza iyilik ederseniz çocuklarınız size karşı itaatli olur.

Çocuklarınız size karşı itaatli değildir.

35 Seçme Hadisler (tashih Abdil Aktaş) Diyanet İşleri Baş. Yay., Ankara 2000, s. 139.

36 Age., s. 143.

O halde anne babanıza iyilik etmediniz. (geçerli/taliyi onaylamama)

Anne babanıza iyilik ederseniz çocuklarınız size itaatli olur.

Çocuklarınız size itaat ediyor.

O halde anne babanıza iyilik ettiniz. (geçersiz/taliyi onaylama).

Yani sizin anne ve babanıza iyilik etmeniz, çocuklarınızın da zorunlu olarak itaatli olmasını gerektirirken; çocuklarınızın itaatli olması sizin de önceden iyilik ettiğinize zorunlu bir şekilde delil teşkil etmez.

Anne babanıza iyilik ederseniz çocuklarınız size karşı itaatli olur.

Anne babanıza iyilik yapmadınız.

O halde çocuklarınız size karşı itaatli olmaz. (geçersiz/mukaddemi onaylamama).

Yani anne ve babanıza iyilik yapmamanız çocuklarınızın da zorunlu olarak size iyilik yapmayacağı sonucunu doğurmaz.

Bu kıyasta da görüldüğü gibi Hz. Peygamberin hadisinden hareketle kurduğumuz bitişik şartlı kıyas iki şekilde geçerli sonuç verirken, iki şekilde de geçersiz sonuç vermektedir.

b. Ayrık Şartlı Kıyaslar

Büyük öncülü ayrık şartlı önermelerden oluşan kıyaslara ayrık şartlı kıyaslar denir.³⁷ Bu kıyas çeşidinde, birinci öncülde bulunan iki kısımdan biri onaylandığında diğersinin onaylanmaması gerekir. Yani birinci önermenin mukaddemi olumlu olarak alınırsa talisi olumsuz; tali olumlu olarak alınırsa mukaddemin olumsuz olması gerekir. Böylece mukaddem ile tali arasında bir teanüd yani bir tezat oluşur.³⁸ Bu kıyasların birinci önermesi "ya..., ya da" bağlaçları ile kurulur. Ayrık şartlı kıyaslarda birinci öncülde yer alan önermelerden biri istisna edilerek sonuca varılır. Buna göre mukaddemi onaylama ve reddetme, taliyi onaylama ve reddetme olmak üzere dört mod karşımıza çıkar. Ayrık şartlı kıyaslarda her bir kısım diğerlerinden farklı ve birbirine zıt olur. Birinci öncülde iki veya daha fazla önermenin olması mümkündür.

Ayrık şartlı kıyaslara Hz. Peygamberin şu hadisini örnek verebiliriz:

"Bir adam, Hz. peygamber (sav) e "Anne babanın çocukları üzerindeki hakkı nedir?" diye sordu. Hz. peygamber: "Onlar (senin) ya cennetin ya da cehennemindir" buyurdu.³⁹ Bu hadisi ayrık şartlı kıyas formunda şu şekilde ele alabiliriz:

Çocuklar anne ve babanın ya cenneti ya da cehennemidir.

Çocuklar anne ve babanın cennetidir.

O halde çocuklar anne ve babanın cehennemi değildir.

37 Emtroğlu, İ. *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*. Bursa 1999, s. 192.

38 Gazâli, *Kıyas'ul-Mustakim*, s. 57,59.

39 *Seçme Hadisler* (tash. Abdil Aktaş) Diyanet İşleri Baş. Yay., Ankara 2000, s. 138.

Çocuklar anne ve babanın ya cenneti ya da cehennemidir.
 Çocuklar anne ve babanın cehennemidir.
 O halde çocuklar anne ve babanın cenneti değildir.

Çocuklar anne ve babanın ya cenneti ya da cehennemidir.
 Çocuklar anne ve babanın cenneti değildir.
 O halde çocuklar anne ve babanın cehennemidir.

Çocuklar anne ve babanın ya cenneti ya da cehennemidir.
 Çocuklar anne ve babanın cehennemi değildir.
 O halde çocuklar anne ve babanın cennetidir.

Bazı önermelerle kurulmuş ayrık şartlı kıyaslar, dört farklı şekilde sonuç vermektedir. Örneğimize baktığımızda dört farklı geçerli sonuçla karşılaştığımız görülür.

3. Zincirleme kıyas

Bu tür kıyaslar art arda gelen birçok kıyastan meydana gelir. Birinci kıyasın sonucu onu takip eden kıyasın öncüllerinden biri olur.⁴⁰

Zincirleme kıyasa Hz. Peygamberin şu hadisi örnek verilebilir:

"Allahu Teâlâ bir kulu helâk etmek istediğinde ondan hayâyı alır. Hayâ ondan alınınca, onu en fena, menfur (bir insan) bulursun. Onu en fena bir insan bulunca, ondan emanet de alınır. Ondandır emanet alınınca, onu en hain bulursun, onu hain bulunca, ondan rahmet çekilip alınır, ondan rahmet alınınca, onu kovulmuş ve lânetlenmiş bulursun. Onu kovulmuş ve lânetlenmiş bulunca da, İslâm bağı ondan alınır, İslâmla ilişkisi kesilir."⁴¹ Aslında bu hadisin cümleleri alt alta sıralandığında sadece sonucu zikr edilmemiş bir zincirleme kıyas karşımıza çıkar. Şöyle ki;

Allah bir kulu helâk etmek istediğinde ondan hayâyı alır.

Allah kuldandan hayâyı alınınca, onu en fena, menfur (bir insan) bulursun.

Onu en fena bir insan bulunca, ondan emanet de alınır.

Ondandır emanet alınınca, onu en hain bulursun.

Onu hain bulunca, ondan rahmet çekilip alınır.

Ondandır rahmet alınınca, onu kovulmuş ve lânetlenmiş bulursun.

Onu kovulmuş ve lânetlenmiş bulunca da, İslâm bağı ondan alınır, İslâmla ilişkisi kesilir.

O halde Allah bir kulu helak etmek istediğinde onun İslâmla bağını keser.

Sonuç

Bilindiği gibi Hz. Peygamberin peygamberliği gibi getirdiği mesaj da evrenseldir, bütün insanlığı aydınlatıcı bir özelliğe sahiptir. Hz. Peygamberin

40 Öner, N., *age.*, s. 142-143.

41 *Seçme Hadisler* (tashih Abdül Aktaş) Diyanet İşleri Baş. Yay., Ankara 2000, s. 56.

peygamberliğinin ve mesajının evrenselliğini ortaya koymak için elbette hadislerini kıyas formuna sokmak gerekmez. Ancak mantığın ilkeleri gibi kıyasın şekillerinin de evrenselliği göz önünde bulundurulduğunda Hz. Peygamberin hadislerinin kıyasla ifadesinin de önemi ortaya çıkar. Bilindiği gibi yüklemli kıyaslar Aristoteles, şartlı kıyaslar ise Stoacılar tarafından ilk defa sistemli olarak ele alınıp incelenmiştir. Fakat kıyas şekillerinin sistemli bir şekilde olmasa da Aristoteles'ten önce kullanıldığı bilinmektedir. Gazâli, kıyas şekillerinin vahiy kaynaklı olduğunu ifade ederek, bunların doğruyu yanlıştan ayıran ölçülerin en doğrusu ve en adili olan "kıstas-ı müstakim" olduğunu ifade etmektedir. Ona göre "kıstas-ı müstakim", Allah'ın Kur'an'da indirdiği ve kendisiyle Hz. Muhammed'e ölçmeyi öğrettiği yüklemli kıyasın üç şekli, bitişik şartlı ve ayrık şartlı kıyaslardır. Bu şekilleri ortaya koyan Allah, öğreten Cebrail, ilk defa kullananlar da peygamberlerdir. Bunları daha çok Hz. İsa ve Hz. Muhammed kullanmış olmakla beraber onlardan önce de bazı kavimlerin âlimleri bunları farklı isimler altında kullanmışlardır. Fakat onlar da sonuçta kıyas şekillerini İbrahim ve Musa (a.s)'ın suhuflarından öğrenmişlerdir. Gazâli'nin kıyas şekillerini Kur'an kaynaklı görmesi ve bazı peygamberler tarafında kullanıldığını ifade etmesi, ayrıca kıyas şekillerinde Kur'an'a ve hadisleri aykırı bir şeye rastlamadığını ifade etmesi son derece önemlidir.

Tebliğimizde Hz. Peygamberin hadislerinden hareketle sunduğumuz, yüklemli kıyasın şekilleri, bitişik şartlı, ayrık şartlı ve zincirleme kıyasların örneklerine bakıldığında kıyasın kurallarına uygun bir takım sonuçlara varıldığı görülmüştür. Varılan sonuçlar Hz. Peygamberin hadislerinde iletmek istediği mesajı son derece anlaşılır bir şekilde ortaya koymaktadır. Hz. Peygamberin mesajının evrenselliğinin ortaya konması ve yaygın bir şekilde anlatılmasında mantığın özellikle de kıyasın şekil ve çeşitlerinin katkı sağlayabileceğini görüyoruz. Hemen şunu ifade etmek gerekir ki, bu çalışmada sadece Hz. Peygamberin bazı hadisleri seçilmiştir. Kıyasın farklı şekillerine uygulanabilen yüzlerce hadis tespit edilebilir. Ancak her hadisin kıyas şekillerine uygulanabileceği iddiasında da değiliz.

KAYNAKÇA

- Acem, Refik, *el-Mantık İnde'l Gazâlî*, Beyrut 1989.
- Çapak, İbrahim, *Gazâlî'nin Mantık Anlayışı*, Ankara 2005.
- Çapak, İbrahim, "Gazâlî'ye Göre Kıyas Şekilleri ve Kıyas'ın Kur'an'a Uygulanması" *İslam Felsefesinin Sorunları*, Ankara 2003.
- el-Katibi, Necmeddin, *Risaletü's Şemsiyye, Islamic Philosophy* içinde, Frankfurt 2000, C. 89.
- el-Muzaffer, Muhammed Rıza, *Mantık*, Lübnan 1980.
- Emiroğlu, İ. *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, Bursa 1999.
- Emiroğlu, İ. *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara 2004.
- Fârâbî, *Kitabu Kıyası's Sağır*, (nşr. Mübahat Türker-Küyel) *Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri* içinde, Ankara 1990.
- Gazâlî, *el-Mustasfa*, Mısır, h.1322.,
Esasu'l Kıyas, (nşr. Fahd Muhammed es Sudhan), Riyad 1993.
Kıstasu'l Mustakim, Mısır 1900.
Mekasidu'l Felasife, (tahk. S. Dünya), Mısır 1961.
Mi'yarü'l İm, (nşr. Süleyman Dünya), Kahire 1961.
Mihakcü'n-Nazar, (tahk. Refik Acem), Beyrut 1994.
Miracussalikin, Resail'in içinde, Beyrut, trHz.
- İbn Sina, *Necat*, (tahk. el-Kurdi Muhyiddin Sabri) Mısır, h.1331.
- İbn Hazm, *et-Takrib li'l Hadd'il-Mantık ve'l Madhal İleyhi*, (tahk. İhsan Abbas), Beyrut, trHz.
- Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara 1996,
- Taylan, Necip, *Mantık Tarihçesi Problemleri*, İstanbul 1996,
- Riyazu's-salihin (çev. Kıyamüddin Bulsan, Hasan Hüsnü Erdem), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. C.I, C. III, Ankara 1990.
- Seçme Hadisler* (tashih Abdil Aktaş) Diyanet İşleri Baş. Yay., Ankara 2000.
- Yaren, Tahir, *İbn Sina Mantığına Giriş*, Ankara 2003.
- Yaren,Tahir, *Kıyasların Yapısı*, Ankara 2003,